

УДК: 65.321.8:631.15 (477)

DOI: 10.31651/2413-8142-2023-30-Oliinyk-Soloshenko

Oleksandr Oliinyk

*PhD (Law), Associate Professor, Head of the Department of theories and
methods of teaching socio-legal disciplines,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-9751>
e-mail: oleynik.oleks@gmail.com*

Olena Soloshenko

*PhD (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of theories and
methods of teaching socio-legal disciplines,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2877-0237>
e-mail: soloshenkoelena@ukr.net*

Bibliographic Description of the Article: Oliinyk, O. & Soloshenko, O. Participation of private and rented enterprises in agricultural processing products in the years of NEP in Ukraine. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 30, 49-56. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2023-30-Oliinyk-Soloshenko

**PARTICIPATION OF PRIVATE AND RENTED ENTERPRISES IN AGRICULTURAL
PROCESSING PRODUCTS IN THE YEARS OF NEP IN UKRAINE**

Abstract. *The aim of the paper is to show the evolution of the development of private and rented entrepreneurship in the field of agricultural processing during the NEP years.*

The scientific novelty of the article consists in highlighting the realities of private production in agricultural sectors and the strategy of the Soviet power of the Bolsheviks to gradually displace and destroy it. Rent and other economic factors in the leather and food industries, which were mostly agricultural in nature, are considered. In order to guarantee a high level of rent and interest the entrepreneur in increasing production, modernization of equipment *gubradnarkhoziv* established a mandatory minimum of it in comparison with the pre-war period. In terms of their size and technical equipment, private and rental enterprises were inferior to state-owned ones, and very often they did not have any mechanical engines. At the same time, their labor productivity was 1.7 - 2 times higher. Additional profit at private and leased Enterprises was obtained by increasing the working day to 10, 12, and sometimes up to 16 hours, reducing the lunch break, using child and women's labor for reduced wages, saving money due to non-compliance with sanitary and hygienic working conditions. As a rule, a piecework form of remuneration was used. The amount of wages was set depending on individual output. Private traders more carefully selected the personnel of workers. Wages were 15-60% higher than in state-owned enterprises, while entrepreneurs organized the production cycle in such a way that workers worked with greater intensity, sometimes overtime at no extra charge.

Conclusions. *Having failed to win a competitive competition, the Soviet state abandoned economic methods of combating private entrepreneurship in these industries and begins to use purely administrative, strong-willed methods. Thus, at the beginning of 1926, tariffs for railway transportation for private enterprises of these industries were tripled. The people's Commissariat of Railways of the USSR was recommended not only to limit their maintenance, but even to refuse private owners this. State and cooperative organizations were forbidden to sell grain, leather and other raw materials to private owners, and they were generally deprived of the opportunity to get loans. Local authorities were given the task: to look for ways to break agreements for the lease of Mills, scourers and creameries.*

As a result of this policy, there is a sharp reduction in private production in these industries and a decrease in its relative and absolute share in the national economy

Key words: *rent, gubradnarkhozi, private enterprise, labor remuneration, mill, creamery, scourer.*

Олександр Олійник

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових
дисциплін, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-9751>
e-mail: oleynik.oleks@gmail.com*

Олена Солошенко

*кандидат історичних, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін,
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2877-0237>
e-mail: soloshenkoelena@ukr.net*

Бібліографічний опис статті: Олійник О., Солошенко О. Участь приватних та орендних підприємств у переробці сільськогосподарської продукції в роки НЕПу в Україні. *Український селянин*. 2023. Вип. 30. С. 49-56. doi: 10.31651/2413-8142-2023-30-Oliinyk-Soloshenko

УЧАСТЬ ПРИВАТНИХ ТА ОРЕНДНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ПЕРЕРОБЦІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В РОКИ НЕПУ В УКРАЇНІ

Анотація. Мета роботи показати еволюцію розвитку приватної та орендної підприємницької діяльності в галузі переробної сільськогосподарської продукції в роки непу.

Наукова новизна статті полягає у висвітленні реалій приватного виробництва в сільськогосподарських галузях та стратегії радянської влади на її поступове витіснення та знищення. Розглянута орендна плата та інші економічні чинники в шкірохутровій та у харчовій галузях, які більшою мірою носили сільськогосподарський характер. Щоб гарантувати високий рівень орендної платні і зацікавити підприємця в збільшенні виробництва продукції, модернізації устаткування губраднаргоспи встановлювали обов'язковий його мінімум, порівняно з довоєнним періодом. За своїми розмірами та технічною осначеністю приватновласницькі та орендні підприємства поступалися державним, на них дуже часто не було ніяких механічних двигунів. Водночас продуктивність праці на них була в 1,7 – 2 рази вищою. Додатковий прибуток на приватних і орендованих підприємствах отримувався шляхом збільшення робочого дня до 10, 12, а іноді і до 16 годин, скорочення обідньої перерви, використання дитячої та жіночої праці за зменшену платню, економії коштів за рахунок не дотримання санітарно-гігієнічних умов праці. Як правило, використовувалася відрядна форма оплати праці. Розмір заробітної платні встановлювався залежно від індивідуального виробітку. Приватники більш ретельно підбирали кадровий склад робітників. Заробітна платня була на 15 – 60% вищою ніж на державних підприємствах, водночас підприємці організовували виробничий цикл таким чином, що робітники працювали із більшою інтенсивністю, іноді понаднормово без додаткової оплати.

Висновки. Не зумівши отримати перемогу в конкурентному змаганні, радянська держава відмовилася від економічних методів боротьби з приватним підприємництвом в цих галузях і застосувала суто адміністративні, вольові методи. Так, на початку 1926 р. тарифи на залізничні перевезення для приватних підприємств названих виробництв були збільшені в три рази. Наркомату шляхів сполучення СРСР було рекомендовано не тільки обмежити їх обслуговування, а навіть відмовляти приватникам в цьому. Державним і кооперативним організаціям заборонялося продавати приватникам зерно, шкіри та іншу сировину, вони взагалі позбавлялися можливостей отримати кредити. Місцевим органам влади ставилося завдання: шукати шляхи розриву угод на оренду млинів, круподерок та олійниць.

У результаті такої політики відбулося різке скорочення приватного виробництва в названих галузях і зниження його відносної й абсолютної питомої ваги в народному господарстві

Ключові слова: орендна плата, губраднаргоспи, приватне підприємство, оплата праці, млин, олійниця, круподерка.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія реформування промисловості та сільського господарства в період нової економічної політики 1921 – 1929 рр. посідає значне, але не достатнє місце у дослідженнях вітчизняних науковців.

У 1920-ті рр. була опублікована велика кількість праць, написаних працівниками профспілкових, господарських та партійних органів. Більша частина цієї літератури присвячена створенню та загальним принципам діяльності профспілок в СРСР та УРСР, їх організаційно-масовій роботі. Окремі аспекти порушеної нами теми висвітлено у працях Г. Белкіна, В. Буянова, В. Копалкіна, О. Купермана, Г. Ломова, Ю. Ларіна, С. Фридмана, Ю. Фролова та інших авторів. Працюючи в радянських органах, ці дослідники

перебували під цензурою та самоцензурою. Тобто, правдивість цих праць мала обмежений характер.

Отже, на нашу думку, об'єктивні наукові праці, в яких проаналізовано окремі аспекти нашої теми починають з'являтися у період перебудови і особливо з розпадом СРСР у 1991 р., що дало можливість поступово відкрити архівні матеріали й позбутися ідеологічної та політичної цензури. Серед сучасних науковців, які вивчають відповідну наукову проблематику з різних боків, виокремимо доробок А. Бола¹, Б. Бруцкаса², С. Кульчицького³, О. Мовчан⁴, О. Пирого⁵ тощо. Варто також виокремити колективну роботу В. Греченка і О. Ярмиша⁶, де показано вплив командно-адміністративної системи на розвиток господарства країни.

1 Ball A.M. Privat Trade and Traders during NEP. Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture. Indiana, 1992. P.90-105.

2 Бруцкус Б. Народное хозяйство Советской России, его природа и его судьбы. *Вопросы экономики*. 1991. №10. С.137-160.

3 Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939). Київ: Альтернативи, 1999. 336 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921 – 1928): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. Київ: Основи, 1995. 203 с.

4 Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 312 с.

5 Пиріг О. А. НЕП: більшовицька політика імпровізації. Київ: Вид-во КНТЕУ, 2001. 274 с.

6 Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.). Харків: Вид-во НУВС, 2001. 276 с.

Попри те, що в центральних архівах України та інших пострадянських країн зберігається чимала кількість документів зазначеної тематики, розвиток приватного виробництва України на селі в період непу, на наш погляд, ще й досі не досліджено з достатньою повнотою.

Метою нашого дослідження є з'ясування розвитку приватновласницьких та орендних відносин в низці сільськогосподарських галузей промисловості в роки непу (1921 – 1929 рр.) в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перехід до нової економічної політики призвів до легалізації та помітної активізації приватної підприємницької активності населення. Під впливом пов'язаних із непом змін сформувався новий соціальний прошарок. За своїм політичним, соціальним і економічним становищем його представники помітно різнилися від іншого населення. Згідно з чинним в УСРР законодавством, вони не мали виборчих прав, можливості вести пропаганду своїх поглядів, не мали права бути членами профспілок, обіймати посади в державному апараті, призиватися до Червоної Армії⁷.

Їх діяльність базувалась на отриманні в різний спосіб прибутків, зокрема з використанням найманої праці. Абсолютизуючи останню обставину, більшість радянських дослідників традиційно характеризували цей соціальний прошарок як експлуататорський клас. Як правило, «непмани» зображались як спекулянти, котрі всіляко ускладнювали поступальний розвиток народного господарства.

Відповідно до такого підходу, зростання державного сектора економіки у будь-якій галузі при зменшенні ролі інших розцінювалось як досягнення. Тому насильницькі дії держави щодо приватних підприємств вважались завжди виправданими. Не випадково у назвах історичних досліджень з цієї проблематики переважали терміни «боротьба» і «ліквідація». Подібні трактування призводили до створення викривленої уяви про виробничу діяльність приватного капіталу, зокрема в галузі переробки сільськогосподарської сировини.

Перехід до непу змінив становище середньої і дрібної буржуазії. Вона отримала «твердий ґрунт під ногами». Типовий загальний орендний договір, часткова денаціоналізація дрібної промисловості, незважаючи на період «революційної законності», чіткі зобов'язання власників перед державою створювали необхідні умови для правового захисту підприємців. Це стало основною передумовою активного проведення першого етапу орендної кампанії, що розпочалася в УСРР наприкінці липня 1921 р⁸.

Вона проходила більш інтенсивно, порівняно з процесами денаціоналізації, трестування великих державних підприємств та іншими нововведеннями нової економічної політики. Це пояснюється такими причинами: по-перше, значна кількість керівних працівників центральних і місцевих партійних та державних органів не вірила, що «неп – це всерйоз і надовго» і тому саботувала процес денаціоналізації; по-друге, оренда була найбільш простим методом перебудови промисловості на нових умовах господарювання і в стислі строки давала значні надходження в загальнодержавний і місцеві бюджети.

У серпні 1921 р. РНК УСРР видала спеціальну постанову про регулювання розвитку борошномельно-круп'яного виробництва. В ній було дозволено за клопотанням губеконотнарад дещо зменшувати рівень натурального податку з орендних млинів. Цікаво, що, зберігаючи перевагу кооперативних організацій на право оренди виробництв цієї галузі, перед приватними особами, пропонувалось обкладати їх податком за однаковою шкалою⁹.

Загалом умови здачі в оренду промислових виробництв були досить суворими. Наприклад, коефіцієнт рівня спрацьованості технічного устаткування дозволялося встановлювати на рівні не більше 25%, і це після семи років війн за умов розрухи¹⁰.

Реалізація непу часто наштотувалася на безпосередній спротив на місцях. У Харкові комісія тресту Головборозна, що перевіряла процес денаціоналізації та передачі в оренду млинів, була «заарештована та посаджена в підвал»¹¹. На засіданні Полтавської губернської економічної ради активно обстоюва-

7 Конституція УСРР від 14 березня 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>

8 *Народное хозяйство Украины*. 1923. №2-3. С.7.

9 Державний архів Полтавської області (ДАПО). Ф.Р-3886. Оп.1. Спр.1, Арк.15.

10 Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України). Ф.34. Оп.3. Спр.446. Арк.23.

11 ЦДАВО України. Ф.34. Оп.3. Спр.335. Арк.2.

лася думка про необхідність збереження за державою якомога більше млинів, що краще закрити їх, ніж надати можливість «...експлуатувати їх приватним власникам, з денационалізацією не поспішати, відклавши вирішення цього питання на рік. Пропонувалося також обмежити максимальний строк оренди двома роками»¹².

Все це примусило губернські економічні ради приймати інколи досить жорсткі рішення, щоб примусити повітові радянські органи діяти оперативніше. Так, Подільська губкономрада на своєму засіданні 8 листопада 1921 р. запропонувала останнім закінчити процес передачі в оренду млинів протягом одного тижня¹³.

Орендна плата для більшості приватних виробництв у зазначених галузях на початку проведення нової економічної політики визначалися, як правило, у натуральній формі. У 1921/22 р. середня орендна платня була такою: у шкірохутровій галузі – 20%; у харчовій – 8%¹⁴.

Середня ж орендна плата для всіх галузей промисловості УСРР складала у цей період 17% від кількості виробленої продукції¹⁵.

Однак розмір орендної плати в окремих губерніях був різним. У деяких із них він значно перевищував середній рівень. Наприклад, у Миколаївській губернії орендна плата та інші виплати на шкірпереробних виробництвах досягала 35 – 40% від виготовленої продукції. Крім того, підприємці повинні були передавати в губраднаргосп 15% дублячих матеріалів, продавати йому ж 20 – 25% готових виробів за собівартістю¹⁶.

Щоб гарантувати високий рівень орендної платні й зацікавити підприємця в збільшенні виробництва продукції, модернізації устаткування губраднаргоспи встановлювали обов'язковий його мінімум, порівняно з довоєнним періодом. Так, на орендних шкірпереробних підприємствах Київського губраднаргоспу він встановлювався на рівні 75%¹⁷. Схожу політику проводила і Полтав-

ська губернська рада народного господарства¹⁸.

Як правило, приватний капітал найбільшу активність виявляв у легкій та харчо-смаковій галузях промисловості: з 6 116 підприємств, що були здані в оренду до 20 січня 1922 р., – 5441 належали до останньої, зокрема 2500 млинів. Вони натурою за оренду здали державі тільки у 1921 р. 5 млн. пудів борошна¹⁹.

Безумовно, бажання приватників брати в оренду підприємства саме цих галузей було не випадковим. Це пояснюється тим, що на цих виробництвах мав місце швидкий обіг капіталу, їх продукція завжди користувалася широким попитом²⁰.

Майбутні бізнесмени, що діяли в цих галузях промисловості, зазвичай, володіли обмеженим капіталом, що частково зберігся із дореволюційних часів у золоті, коштовностях або товарах, частково накопичених у період «військового комунізму». Їхнє становище було позначене нестабільністю. У цій ситуації «зірвати куш» стало природним бажанням більшості приватних підприємців, накопичити капітал всіма можливими способами.

Ю. Ларін, інші автори 1920-х років стверджували, що більшість представників «нової буржуазії» в минулому були крупними торговцями чи фабрикантами. Ця теза була поширена в радянській історіографії. Така оцінка мала ідеологічне забарвлення і нав'язувалася щоб підкреслити тезу про те, що як дореволюційна буржуазія, так і «нова» належали до єдиної категорії «колишніх». Однак серед нових підприємців практично не було представників дореволюційної комерційної еліти України. Більшість їх втратили свій капітал, змушені були емігрувати або загинули. До таких висновків прийшов і один із сучасних американських дослідників історії «останнього капіталістичного класу Радянської Росії» А. Болл²¹.

Укладання орендних договорів між представниками губраднаргоспів і приватними особами особливо інтенсивно проходило

12 ДАПО. Ф.Р-3873. Оп.1. Спр.16а. Арк.4.

13 ЦДАВО України. Ф.34. Оп.3. Спр.296. Арк.25.

14 Народное хозяйство Украины. 1922. №2-3. С.43.

15 Так само. С.43.

16 Народное хозяйство Украины. 1922. №2-3. С.44.

17 ЦДАВО України. Ф.34. Оп.4. Спр.710. Арк.28.

18 ЦДАВО України. Ф.34. Оп.4. Спр.1026. Арк.56.

19 Профессиональная жизнь. 1922. №4. С.19.

20 Промышленность Украины. 1924. №19. С.53.

21 Ball A.M. Privat Trade and Traders during NEP. Russia in the Era of Nep: Explorations in Soviet Society and Culture. Indiana, 1992. P.91.

восени-взимку 1921 – 1922 рр. Оренда передбачала зобов'язання орендаря зберегти профіль підприємства і забезпечити його діяльність. Більше половини виробництв були орендовані колишніми власниками, котрі мали необхідні знання та досвід, орендуючи підприємства «на ходу», із робітниками, сировиною та паливом. Більшість орендних договорів були короткотерміновими. Це пояснювалося складністю загального господарського становища та політикою губраднаргоспів, що розраховували на те, що при покращенні загальних умов, експлуатація цих виробництв державою буде більш вигідною.

Перспективи ж розвитку ценових приватновласницьких підприємств були примарними. Підприємства, в яких чисельність найманих робітників перевищувала 30 осіб, могли бути в приватній власності не інакше, як на умовах «внутрішньої концесії». У підприємств втрачався стимул до розгортання легального виробництва та збільшення чисельності робітників. У СРСР так і не було засновано жодної внутрішньої концесії. Власники, що мали кошти для розширення бізнесу, вкладали їх не в одне велике виробництво, а організовували кілька дрібних, засновували псевдокооперативи, експлуатували «квартирників»²².

За своїми розмірами та технічною оснащеністю приватновласницькі та орендні підприємства поступалися державним. На них дуже часто не було ніяких механічних двигунів. Водночас продуктивність праці на них була в 1,7 – 2 рази вищою²³.

«Соціалістичні організації працюють погано і дорого, – писав у 1929 р. відомий економіст Б. Бруцкус. – Справа зовсім не у тому, що більшовики «головотяпи». Досвід – справа важлива... Значно гірше, що «соціалістичні» організації по сіті нехтують принципом досягнення найбільших результатів, з найменшими затратами, котрий складає душу здорового господарства...»²⁴. Робітники приватних підприємств були впевнені, що приватна промисловість неодмінно перемогла б державну, якщо б першій надали більшу

свободу дій, і вважали, що тільки внаслідок адміністративних заходів приватник утримується у штучних межах²⁵.

Додатковий прибуток на приватних і орендованих підприємствах отримувався завдяки збільшенню робочого дня до 10, 12, а іноді і до 16 годин, скорочення обідньої перерви, використанням дитячої та жіночої праці за зменшену платню, економії коштів за рахунок не дотримання санітарно-гігієнічних умов праці. Були випадки і «хижацької оренди», коли єдиною метою орендаря був таємний розпродаж устаткування та запасів сировини²⁶.

Умови і організація праці на приватних виробництвах в галузях переробки сільгоспсировини також мали свої відмінності. Як правило, використовувалася відрядна форма оплати праці. Розмір заробітної платні встановлювався залежно від індивідуального виробітку. Приватники ретельніше підбирали кадровий склад робітників. Заробітна плата була на 15 – 60% вищою, ніж на державних підприємствах, водночас підприємці організовували виробничий цикл таким чином, що робітники працювали із більшою інтенсивністю, іноді понаднормово без додаткової оплати. Тобто, підвищена заробітна плата заміняла робітникам ті пільги, що були у державному секторі: безкоштовне санітарно-курортне лікування, додаткові відпустки, пільгова оплата комунальних послуг та інше²⁷.

Між підприємцями і робітниками, як правило, встановлювалися тісні, іноді особисті взаємовідносини. Їх суть зовсім не зводилася до класового антагонізму, як закликали їх оцінювати профспілки, комсомол, партійна пропаганда. Приватник був зацікавлений у створенні атмосфери співробітництва і намагався залучити робітників до участі у справах виробництва, до участі у своєрідних виробничих нарадах. Були навіть випадки, коли робітники отримували від підприємців гроші «на проведення революційних свят»²⁸.

Діяльність приватних осіб у сфері переробки сільгоспсировини залишалась обмеженою внаслідок насамперед невеликих

22 Ларин Ю. Капиталистическая промышленность, ее рабочие и наша установка *Большевик*. 1921. №11-12. С.83.

23 Куперман О. Социально-экономические формы промышленности СССР. М.-Л., 1929. С.140.

24 Бруцкус Б. Народное хозяйство Советской России, его природа и его судьбы *Вопросы экономики*. 1991. №10. С.158.

25 Ломов Г. Работа среди рабочих частных предприятий. М., 1927. С.43.

26 Белкин Г. Рабочий вопрос в частной промышленности. М., 1926. С.116.

27 Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф.5451. Оп.12. Д.185. Л.281.

28 Буянов В. О работе профсоюзов на частных и концессионных предприятиях. М.-Л., 1927. С.31-32.

розмірів основного капіталу. Нове будівництво ускладнювалося відсутністю належних коштів. Переміщення ж приватного капіталу з торгівлі у промисловість можна було очікувати лише за умови, що його діяльність у виробничій сфері буде вигіднішою. Однак на практиці ситуація була протилежною, особливо якщо врахувати особливості податкової системи, котра робила торгівлю діяльність прибутковішою. Наркомат фінансів СРСР запропонував інший шлях: подальша денационалізація промисловості. Однак ці пропозиції навіть не розглядалися²⁹.

Постійна нестача обігових коштів у приватному секторі ускладнювалася тогочасною системою кредитування. Частка приватної клієнтури в державних і акціонерних банках не перевищувала 3 – 4% навіть у найбільш успішний для них період – 1924/25 р. Строк користування кредитами обмежувався трьома місяцями під 16 – 20% річних, на відміну від 8 – 10% для кооперації та держпромисловості³⁰. Умови кредитування були жорсткими: якщо забезпечення підтоварних кредитів держорганам та кооперації повинно було перевищувати їх заборгованість на 30 – 50%, то щодо приватних підприємців у кілька разів більше. Першим дозволялося зберігати товари у складі на власних складах, приватникам – на банківських. Загалом кредитування приватної промисловості було недостатнім, що змушувало підприємців постійно звертатися до лихварів. Все це стимулювало приватників до об'єднання їх вільних капіталів у товариствах взаємного кредиту (дала – ТВК)³¹.

Умови, за яких розвивався приватний бізнес у 1920-х роках, формували і особливості поведінки підприємців. «Сьогодні приватному промисловцю здають в оренду підприємство чи дозволяють торгівлю, а завтра, зважаючи на новий зигзаг політики його банкрутують та відправляють на заслання за Полярне коло. Сьогодні дозволяють приватні ТВК, а завтра, знайшовши дрібні порушення формальних норм, їх закривають»³². В умовах, «коли навмисно проти приватного капіталу як конкурента держави на еконо-

мічному ґрунті застосовують цілий арсенал засобів – від найважчих податків і зборів до відмови у кредиті, в перевезенні вантажів, – тоді працювати приватними торговцями та промисловцями можуть, здається, тільки авантюристичні елементи, причому котрі все зароблене проживають, тому що накопичувати його задля майбутньої конфіскації в тому чи іншому вигляді не має сенсу»³³. Так оцінювали ситуацію приватні підприємці.

Як вже відзначалося, радянська влада більше погоджувалася на передачу державних підприємств в оренду, ніж на їх денационалізацію. Тому орендарями ставали насамперед колишні власники, яким не вдалося домогтись денационалізації своїх підприємств. Часто останні ховалися під вивіскою різноманітних трудових артілей. Вони розраховували зберегти свої виробництва за допомогою оренди, а в майбутньому домогтись будь-яким шляхом денационалізації й повернення підприємств у повну свою власність.

Продукція приватного сектору в більшості галузей не стільки конкурувала з державними підприємствами, скільки доповнювала їх виробництво. Наприклад, приватники в шкірохутрових виробництвах обробляли шкіру дрібних тварин, чим держпромисловість не займалась. Виробництво цих та інших трудомістких і необхідних предметів не цікавило великі державні підприємства, які не бажали займатись цим³⁴.

Тогочас на багатьох орендних і приватновласницьких підприємствах проводилася велика робота з їх модернізації, розширення виробництва. З цією метою тривали ремонт і заміна устаткування, придбання, зокрема і за кордоном, обладнання, були випадки нового будівництва. Так, у Харкові збудували новий, один із найбільших у республіці, приватний паровий млин³⁵.

Однак, починаючи з 1924/25 р. і особливо 1925/26 р., починається поступовий процес обмеження орендної промисловості. Насамперед це стосується круп'яного, борошномельного, олійного, шкірохутрового виробництв³⁶. Було кілька причин як політичного,

29 Российский государственный архив экономики (РГАЭ). Ф.7733. Оп.6. Д.764. Л.13.

30 Фридман С.Л. Частный капитал на денежном рынке. М., 1925. С.15-33.

31 ГАРФ. Ф.130. Оп.8. Д.764. Л.20.

32 Взгляд со стороны / Сост. В. В. Кудрявцев. М.: Московский рабочий, 1991. С.301.

33 Взгляд со стороны / Сост. В. В. Кудрявцев. М.: Московский рабочий, 1991. С.100.

34 Частный капитал в народном хозяйстве СССР. М., 1927. С.68 - 69.

35 Там само. С.2.

36 Фролов А. Работа партии на частных предприятиях. М., 1926.

так і економічного характеру зміни ставлення держави до приватних підприємств цього сектору. По-перше, в партійно-державному керівництві СРСР перемогла думка, що розширення діяльності приватного підприємництва в вищезгаданих галузях поставить під його залежність розвиток сільського господарства і життєвий рівень населення країни. По-друге, підприємці продовжували звертатись до владних органів із проханнями провести денационалізацію орендованих ними підприємств і отримати їх у повну власність. По-третє, приватні виробництва дедалі успішніше конкурують із державними на ринках збуту, вони перехопили сировину, труднощі із забезпеченням якою держпідприємства стали відчувати все гостріше³⁷.

З 1925/26 р. скорочується, а потім і зовсім припиняється банківське кредитування приватних виробництв цих галузей, забезпечення необхідними їм матеріалами з імпорту, зростають тарифи на користування залізничним, морським і річковим транспортом. Починається масове розривання орендних угод із приватними особами. Одночасно швидко зростає кількість підприємств, переданих в оренду державним і кооперативним організаціям³⁸.

Все це підкріплюється відповідними партійними документами, в яких йдеться про вичерпання резервів розвитку приватного виробництва³⁹. У результаті наступу на приватне підприємництво в галузі швидко зменшується чисельність працюючих.

Висновки. Не зумівши отримати перемогу в конкурентному змаганні, радянська держава відмовилася від економічних методів боротьби з приватним підприємництвом в цих галузях і застосувала суто адміністративні, вольові методи. Так, на початку 1926 р. тарифи на залізничні перевезення для приватних підприємств названих виробництв були збільшені в тричі. Наркомату шляхів сполучення СРСР було рекомендовано не тільки обмежити їх обслуговування, а навіть відмовляти приватникам у перевезеннях. Державним і кооперативним організаціям заборонялося продавати приватникам зерно,

шкіри та іншу сировину, вони взагалі позбавлялися можливостей отримати кредити. Місцевим органам влади ставилося завдання: шукати шляхів до розриву угод на оренду млинів, круподерок та олійниць⁴⁰.

Свій внесок у витіснення приватного підприємництва з харчосмакової галузі в республіці, одній з найбільш розвинутих в СРСР, зробило і партійно-державне керівництво України. 28 квітня 1926 р. РНК УСРР направила в окрвиконкоми інструктивний лист про негайне припинення угод на оренду млинів приватниками. У разі неможливості використання млинів, що залишилися без господарів, державними і кооперативними організаціями пропонувалось йти на їх закриття і консервацію⁴¹.

У зв'язку з тим, що порушувалося багато норм і положень радянського законодавства про оренду, РНК запропонувала Наркомату юстиції УСРР направити відповідні вказівки судам на випадок звернення до них орендарів з проханням про юридичний захист. Вказувалося, що це рішення потрібно приймати, незважаючи на можливі втрати місцевих бюджетів.

Республіканському Наркомату торгівлі було запропоновано внести зміни в умови угод на оренду і діяльність підприємств харчосмакової галузі приватного сектору. Зокрема, їх власникам та орендарам дозволялося закуповувати збіжжя та іншу необхідну сировину тільки за державними цінами і вироблену продукцію продавати лише через державну і кооперативну торговельну мережі.

Подібна політика реалізувалася і щодо приватних підприємств шкірохутрових виробництв. Державним і кооперативним організаціям і підприємствам заборонялося продавати їм дефіцитні шкіри великої рогатої худоби, хутрову сировину, дубільні та інші необхідні матеріали. Заборона поширювалася не тільки на приватників, а й навіть на артілі та підприємства промислової кооперації⁴².

У результаті такої політики відбулося різке скорочення приватного виробництва в

37 Копалкин В.М. Частная промышленность СССР. М., С.26.

38 Фролов А. Работа партии на частных предприятиях. М., 1926. С.9.

39 Копалкин В.М. Частная промышленность СССР. М. С.24.

40 Частный капитал в народном хозяйстве СССР. М., 1927. С.161 - 167.

41 ДАПО. Ф.Р-1241. Оп.1. Спр.3. Арк.1.

42 ДАПО. ФР-1241. Оп.1. Спр.3. Арк.180.

називаних галузях і зниження його відносної та абсолютної питомої ваги в народному господарстві⁴³.

References:

1. Ball A. (1992). Privat Trade and Traders during NEP. Russia in the Era of Nep: *Explorations in Soviet Society and Culture*. Indiana, 90-105. [in English].
2. Belkin, G. (1926). Rabochii vopros v chastnoi promyshlennosti. [Work question in private industry]. Moskva: Voprosy truda. [in Russian].
3. Brutskus, B. (1991). Narodnoe khoziaistvo Sovetskoi Rossii ego priroda i ego sudby. [The national economy of Soviet Russia, its nature and its fate]. *Voprosy ekonomiki. [Economic issues]*, 10, 137-160. [in Russian].
4. Buianov, V. (1927). O rabote profsoiuzov na chastnykh i kontsessionnykh predpriatiakh. [On the work of trade unions at private and concession enterprises]. Moskva ; Lenynhrad: Doloj negramotnost. [in Russian].
5. *Chastnyi kapital v narodnom khoziaistve SSSR. [Private capital in the national economy of the USSR]*. (1927). Moskva: Aktsionernoe obshchestvo Promizdat. [in Russian].
6. Fridman, S. (1925). Chastnyi kapital na denezhnom rynke. [Private capital in the money market]. Moskva. [in Russian].
7. Frolov, A. (1926). Rabota partii na chastnykh predpriatiakh. [Party work at private enterprises]. Moskva. [in Russian].
8. Hrechenko, V. & Yarmysh, O. (2001). Ukraina u dobu «rannoho» totalitaryzmu (20-ti roky KhKh st.). [Ukraine in the era of “early” totalitarianism (20s of the 20th century)]. Kharkiv: Vyd-vo NUVS. [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia USRR vid 14 bereznia 1919 r. [Constitution of the USSR dated March 14, 1919]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> [in Ukrainian].
10. Kopalkin, V. (1927). Chastnaia promyshlennost v SSSR. [Private industry of the USSR]. Moskva ; Lenynhrad: Gosizdat. [in Russian].
11. Kulchytskyi, S. (1995). USRR v dobu novoi ekonomichnoi polityky (1921-1928): Sproba pobudovy kontseptualnykh zasad realnoi istorii. [The USSR in the era of the new economic policy (1921 – 1928): An attempt to build the conceptual foundations of real history]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
12. Kulchytskyi, S. (1999). Ukraina mizh dvoma viinamy (1921 – 1939). [Ukraine between two wars (1921 – 1939)]. Kyiv: Alternatyvy,. [in Ukrainian].
13. Kuperman, O. (1929). Sotsialno-ekonomicheskie formy promyshlennosti SSSR. [Socio-economic forms of industry of the USSR]. Moskva ; Lenynhrad. [in Russian].
14. Larin, U. (1921). Kapitalisticheskaia promyshlennost ee rabochie i nasha ustanovka. [Capitalist industry, its workers and our installation]. Bolshevik. [Bolshevik], 11-12. [in Russian].
15. Lomov, G. (1927). Rabota sredi rabochikh chastnykh predpriatii. [Work among workers of private enterprises]. Moskva. [in Russian].
16. Movchan, O. (2011). Povsiakdenne zhyttia robitynykiv USRR. 1920-ti rr. [Everyday life of workers of the USSR. 1920s]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
17. *Narodnoe khoziaistvo Ukrainy. [National economy of Ukraine]* (1922). 2-3. [in Russian].
18. *Narodnoe khoziaistvo Ukrainy. [National economy of Ukraine]* (1923). 2-3. [in Russian].
19. *Professionalnaia zhizn [Professional life]*. (1922). 4. [in Russian].
20. *Promyshlennost Ukrainy [Industry of Ukraine]*. (1924). 19. [in Russian].
21. Pyrih, O. (2001). NEP: bilshovytska polityka improvizatsii. [NEP: Bolshevik policy of improvisation]. Kyiv: Vyd-vo KNTEU. [in Ukrainian].
22. *Vzgliad so storony. [A look from the outside]* (Ed.) Kudriavtsev, V (1991). Moskva: Moskovskii rabochii. [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 02.12.2023

Схвалено до друку / Accepted: 15.12.2023

⁴³ Куперман О. Социально-экономические формы промышленности СССР. М.-Л., 1929. С.140.